

Kumanda Ekonomisi, GÜdümlü Demokrasi

Osman OKYAR*

Bir iki tarifle konuya giriyorum. Kumanda ekonomisiyle; devletin, ekonomik hayatın çeşitli sektörlerine, krediye ve faize, para ve kambiyo, sübvansiyon ile kaynakların ekonomide dağılımının müdahalesine kadar, velhasıl akla gelen ve gelmeyen sahalarda ekonomiye müdahale yetkisini elinde tuttuğu bir durumu kastediyorum.

Çok partili demokratik hayata geçtiğimiz 1950 yılından itibaren, yaşadığımız dönemi "güdümlü demokrasi" olarak isimlendirdim. Bu sistemde, ülkede icra ve yönlendirme gücü, adeta tamamen iktidarda olan siyasi parti liderlerinin elinde bulunur. Şöyle ki; demokrasi anlayışımız, bağlı olduğumuz partinin her ne pahasına olursa olsun kazanmasını sağlamak şeklinde gelişmiştir. O zaman, ister istemez demokrasinin özü olan fikir seviyesinde mücadele ikinci planda kalmış, menfaat sağlama veya menfaat kesme, şahısları övme veya karalama gibi davranışlar ön plana çıkmıştır.

Ortamın bu tarzda gelişmesi, parti liderlerinin partinin program ve politikasına hakim olmalarını kolaylaştırmıştır. Üstelik aşağıda değineceğim gibi seçim kanunu ve partiler kanunu bu hakimiyete de yol açmaktadır. Netice, güdümlü demokrasi olmuştur.

Prof. Dr. Osman Okyar

Bu yazıda tartışacağım mesele, 1950'de başlayan, çok partili demokraside ağır basmış güdümlü demokrasi uygulaması ile devam ettirilmenin ötesinde gittikçe genişletilmiş olan kumanda ekonomisi arasında bulunduğu kani olduğum karşılıklı ilişkilerdir. Batıdaki demokratik gelişmeye baktığımız zaman, Batı ülkeleri, çok partili pluralist demokrasiye geçtiğinde onlarda mevcut kumanda ekonomisinin gittikçe zayıfladığı, ekonominin şahsi ve keyfi kararların etkisinden kurtulduğu, piyasa mekanizması gibi gayrişahsi kuvvetlere geçtiği görülür. Oysa Türkiye'de, 1950'den sonraki çok partili demokraside gelişme, Batı'daki gibi olmamış, kumanda ekonomisi küçülmek şöyle olsun, devam etmiş, hatta kuvvetlenmiştir.

Beklentilerin aksine olan bu menfi gelişmeyi nasıl izah edebiliriz? Problem acaba bizdeki demokrasinin özelliğinden mi ileri geliyordu? Yoksa siyasi sistemimiz ne olursa olsun, kumanda ekonomisinin bizdeki şartlara ve davranışlara en uygun olan ekonomik sistem olmasından mı kaynaklanıyordu?

Kanaatim, Türk toplumunda mevcut teşebbüs potansiyelinin tam olarak yeşermesinin piyasa sistemini tam olarak tatbik etmeye bağlı olduğu şeklindedir. Bunu sağlama yolunun da güdümlü demokrasiden vazgeçmekten geçtiğini düşünüyorum.

1950'den beri bizim tecrübemizde, politikacıların güdümlü demokrasi tarzında davranmış uygulamalarını kuvvetlendirmek için kumanda ekonomisini kullandıklarını gördük. Öyle ki bu iki öge arasında belirli bir etkileşim meydana gelmiştir. Gerçek demokrasi ve ekonomik gelişme aleyhinde işleyen bu bağlantının nasıl ortaya çıktığını ele almamız gerekir.

Sözkonusu ilişkinin kuruluşunu aydınlatmak üzere evvela güdümlü demokrasi olarak adlandırdığım davranış ve müessesenin biçim ve kaynaklarını gözden geçirmek gerekiyor. 1950'lerden itibaren politikacıların ve bilhassa siyasi parti liderlerinin demokrasiden neyi anladıkları ve demokrasi oyununda başlıca hedeflerinin ne olduğu konularını tartışmak gerekir. Bizim demokratik hayatımızda liderlerin sultası neden meydana çıktı? Liderlerin motivasyonları nelerdir? Güdümlü demokrasi eğilimi ekonomik sahaya nasıl bulaştı?

Yazımın sonraki bölümünde yukarıdaki konular üzerinde duruyorum. Güdümlü demokrasi konusundan sonra, bizde kumanda ekonomisinin 1930'lardaki başlangıcına ve 1950'den sonra, siyasi partilerce bu uygulamanın benimsenip genişletilmesi bahsine geçiyorum. 1950 - 1960 döneminde Demokrat Parti iktidarının bu konuda ilk adımları atmasına temas ediyorum. Bu çerçevede Mayıs 1960 İhtilalinden sonra başa geçen siyasi partilerin, Beş Yıllık Plan'da yer alan ekonomide devletin payını koruduklarına ve kumanda ekonomisinin çapını büyütürken Türkiye'de karma ekonomiyi yürütmelerini ele alıyorum.

Özel sektöre de yer bırakan bu uygulama kör total 1980'e kadar devam etti. Ancak 1970'lerin sonunda ipin ucu kaçırılınca, ekonomi alt üst olmuştur. Üstelik 1980'in başında CHP - AP siyasi süreci tıkayınca, askeri müdahale gerekti. 1983 seçimlerinde askerlerin desteklemediği ANAP'ın kazanması ve Turgut Özal'ın iktidara gelmesi askeri müdahalenin önemli neticelerinden biri oldu. Özal, ülkenin kötü kaderi haline gelmiş olan kumanda ekono-

nomisinin esaslı temellerini yıktı.

Bu cesur atılımlar, ekonominin yıllardır baskı altında tutulan potansiyelini serbest bıraktı ve ülkede yaygın gelişme başladı.

Ancak, Özal kumanda ekonomisinin kaldırılmasını tamamlamadan iktidarı bıraktı. 1991 yılında, Mecliste çoğunluğu kazanan siyasi partiler, Özal'ın reformlarına dokunmamakla beraber parlamento üzerinde güçlerini kullanarak ve mevzuattaki boşluklardan faydalanarak kısmen bile olsa, yeniden kumanda ekonomisine dönmek istediler. Halen, yarı kumanda ekonomisi içinde yaşıyoruz. Bu durumun yol açtığı belirsizliğe ve menfi etkilere değinerek, kumanda ekonomisi bahsini kapıyorum.

Faşizm sonucunda, güdümlü demokrasi ile kumanda ekonomisi arasındaki bağlantıya tekrar değiniyorum. Bu bağlantıdan kurtularak, gerçek demokrasiye ve serbest piyasaya dönüş ihtimallerini ve yollarını tartışıyorum.

Güdümlü Demokrasi

Demokrasi tarihimiz pek yeni değildir. İlk denemeleri Osmanlı dönemine rastlar. Ancak, gerek 1876-1877 Anayasa tecrübesi, gerek İttihat-Terakki'nin 1908-1913 arasında yürütmeye çalıştığı çok partili demokratik rejim, kısa süreli oldular. Niçin?

Demokrasinin yeni olmasından ve toplumun bu konuda tecrübesizliğinden bahsedilenler var. Bu nokta kabul edilebilir olmasına rağmen, Şerif Mardin, toplumun davranışında ve inançlarında yatan bir izah tarzından da bahsediyor. Mardin, iktidarların muhalefete neden tahammül edemediklerini araştırırken, hem 1908-1913 döneminde İttihak Terakki olayını, hem 1925-1939 döneminde Cumhuriyetle, Halk Partisi'nin tutumunu ele alıyor. Söz konusu dönemlerde iktidarların muhalefete çabuk tahammülsüzlük gösterdiklerine dikkati çekiyor. Tahammülsüzlüğün, kısa zamanda muhalefetin yok edilmesi ve işin tek parti rejimiyle neticelendiğini söylüyor. Her sefer mu-

halefete yöneltilen suçlamalar, vatana ihanet ve ülkeyi bölme olmuştu. Vatanın bölünmesi tehlikesi, toplumun korkusunun başında geldiğinden, iktidarlar söz konusu korkudan muhalefeti sindirmek için istifade etmişlerdir, diyor Mardin.

Bu sosyolojik izahın, hala toplumumuzda ağırlık taşıdığı değişik örneklerle dayanarak, ileri sürülebilir. Tenkide ve muhalefete tahammülsüzlüğün çok partili demokrasimizin elli yılı aşan döneminde politikacılarımızda sık sık görüldüğü açıktır.

Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine geçelim. Bu sahada, 1950'de başlayan çok partili demokraside ortaya çıkmış olan belli başlı problemler neler oldu?

Evvvela ülkemizde demokratik oyunun hangi hedeflere göre belirlendiğini hatırlayalım. Bana öyle geliyor ki politikacılarımızın büyük çoğunluğu için başlıca hedef, kazanmak ve rakibi her ne pahasına olursa olsun yenmek olmuştur. Batıdaki demokraside de elbette seçimi kazanmak ve rakibi yenmek hedefi vardır. Fakat bu hedefin yanında, toplum ve ülkeyi ilerletecek belli başlı hususları halka izah etmek, bu konuları, parlamentoda medeni biçimde, diğer partilerle tartışmak ve çözümlere varmak arzuları da mevcuttur. Esasında demokrasinin asıl kıymeti, ikinci hedeftedir. Bizim politikacılar temel hedefi arka plana atmış görünüyorlar. Onlar, şahsiyetle meşgul olmayı ve rakibi hırpalamayayı, bu şekilde kazanmayı tercih ediyorlar. 1950'den beri politik hayatımızın ortamı büyük ölçüde böyle geçti demek zannederim insafsızlık olmaz. Bu ortamın Batı tarzında demokratik uygulamaya dönüşmesi ihtimali şimdilik kuvvetli değildir. Aksine, güdümlü demokrasi olarak beliren davranışların ve müesseselerin inkişaf ettiklerini görüyoruz. Uygulamada, güdümlü demokrasinin başlıca ifadesi olan parti liderlerinin egemenlikleri devam ediyor. Böylece, parti lideri, partinin programına adeta tek başına hakim olduğu gibi, partinin adımlarını ve politikalarını

başkalarına pek danışmadan tayin edebiliyor. Bu davranışın kaynağı parti üyelerinin uysallığından, yani tabanından gelmektedir. Uysallığın ve suskunluğun değişik sebepleri vardır. Parti lideri, kararların tekeli elinde tutarken, başkaları ile danışmak ve onları ikna etmek külfetinden kurtulduğu gibi, kendisinin kamuoyunda liderlik imajını da pekiştirmektedir. Milletvekilleri ve diğer parti üyeleri tekrar seçilmek ve bazı menfaatler sağlamak yolunun parti liderinden geçtiğini bildikleri için, susmayı tercih etmektedirler. Üstelik üyelerin çoğu uyuşuk ve tembel olduklarından, işleri liderle bırakmakta mahsur görmemektedirler. Böylece, tavan ve tabandan gelen bu davranışların neticesinde, parti içi demokrasi diye bir şey kalmamaktadır. Önemli meseleler partinin süzgecinden geçirilmeden partinin liderine ve bir iki yakınına bırakılmaktadır. Oysa tarihimizde, güdümlü demokrasinin tersine işlediği ve bazı taban hareketleri görülmüştür. Örneğin; 1950'de Demokrat Parti'nin seçim zaferi ve 1984'te Anavatan Partisi'nin seçimleri kazanması gibi... Ancak bu hareketler saman ateşi gibi kısa süren parlamalar oldu. Güdümlü demokrasi kısa müddet sonra bu parlamaları yok etti.

Güdümlü demokrasi olarak adlandırdığım yöntemin zararı şudur: **Liderden gayri politikacıların şahsi sorumluluğunu kaldırır, fertlerin tepki kabiliyetini ve karar özgürlüğünü yok eder, demokrasinin özünü yaralar.** Tüm yetkiler birkaç şahsın elinde kalırken, saha manevraya müsait olur. Maalesef 1950'de başlayan çok partili demokrasi hayatımızda baştan beri bütün siyasi partilerimizde bu tip davranışlar yerleşti.

Toplumun sosyolojik ve psikolojik vasıflarından kaynaklandığı anlaşılan güdümlü demokrasinin hukuki temelleri ve müesseselerini de ortaya koyabiliriz. Bu vesile ile, seçim kanununda geniş seçim bölgeleri ve bizde uygulanan nisbi temsil usulünün mahzurlarını da kısaca özetlemiş olacağım.

Çok geniş seçim bölgeleri sistemi, milletvekilleri ile seçmenler arasındaki bağı zayıflatmaktadır. Milletvekili, parlamentodaki tutumunun hesabını seçmenlere vermekten kurtulmakta, kendini seçmenlere karşı sorumlu hissetmemektedir. Taban ile tavan arasında bu kopuş demokratik sürece iştiraki baltalamaktadır.

Partiler kanununa göre, listede adayların sırasının tespiti, ya doğrudan parti lideri tarafından veya parti liderinin etkileyebileceği delegeler tarafından yapılır. İkinci şıkta, adayların, delegelerin reylerini satın aldıkları görülmüştür. Yukarıdaki mevzuat, adayın kaderini büyük ölçüde parti liderine teslim etmektedir. Bu durumda, milletvekilinin fikir ve irade özgürlüğü büyük ölçüde zedelenmiş olur. Parti liderinin elinde, milletvekillerini kendine bağlamak için ayrıca başka imkanları bulunduğu da hatırlayalım. Yukarıdaki noktalar, demokrasi sürecimize çok ciddi olarak zarar vermiştir; vermeye de devam etmektedir

Bahsi uzatmaya lüzum yok. Aşağıda yakın tarihimizden güdümlü demokrasiye ait birkaç örneğimi veriyorum: 1950'de iktidara geldiği zaman, Demokrat Parti'nin programı, devlete sadece klasik fonksiyonlarını (adalet, savunma, idare, dış işleri) bırakarak, iktisadi sahada devletçiliği tasfiye etmek, iktisadi devlet teşebbüslerini halka satmak şeklinde idi. Oysa ikiüç yıl süren bir refah dönemini sağladıktan sonra, lider Menderes 1953 sonunda şartlar aleyhe çevrilince, devletçiliğe dönmüş, gerek enfrastrüktür sahasında, gerekse doğrudan doğruya üretim dallarında (çimento, şeker, kimya) geniş ölçüde yatırım yaparak devlet tesisleri kurmaya başlamıştı. Programın 180 derecelik bir dönüşle değişmesine yol açan bu gibi çok önemli bir kararın partinin yetkili kurullarında tartışıldıktan sonra alınması gerekirdi. Oysa, bu dönüş, parti lideri ve yakınları tarafından yetkili kurullara, bu arada kongreye de danışılmadan gerçekleştirildi. Bu davranış, "güdümlü demokrasi"nin çarpıcı bir örneğini teşkil etmektedir.

Günümüzden, diğer bir örnek vereyim. Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi arasında üç ay evvel bir koalisyon kuruldu. İki parti aralarında işbirliği protokolü imzaladılar. Koalisyon icraata geçtikten sonra, Refah'ın esas programının temel ilkeleri ile koalisyonun aldığı ekonomik kararlar arasında büyük aykırılıklar görülünce, evvela basın mensupları Refah liderine bunun sebeplerini sordular. Lider ise, aykırılığı, koalisyon gereğine bağladı. Oysa Refah Partisi Programı koalisyon protokolünde, bu çapta değişiklik yapmaya izin vermiyordu. Refah Partisi Tüzüğüne göre, bu iş ancak partinin kongresinde gerçekleştirilebilirdi. O halde, programda söz konusu değişiklik, yetkili kurullara danışılmadan, parti lideri ve yakınları tarafından yapılmıştı. Refah Partisi'nin koalisyon protokolüyle programı arasındaki karşıtlık da böylece güdümlü demokrasinin bir örneği sayılmalıdır. Oysa, parti liderinin programı gibi, çok önemli konular dışında, her sefer yetkili kurullara danışmadan karar vermesi normal olabilir. Ancak partinin temel prensiplerine gelince, liderin danışmadan tek başına programı değiştirmesi demokrasiye hiç uymaz.

Yukarıda verdiğim örnekleri çoğaltmam mümkündür. Netice olarak, 1950'den başlayarak zamanımıza kadar uzanan dönemde, uyguladığımız demokrasi tipi Batı'nın normal kaidelerine uygun değildi; kendine özgü güdümlü demokrasi örneklerini teşkil ediyordu. Çok önemli politik ve ekonomik hatalarımızın temel sebebi güdümlü demokrasi olmuştur. Bu gidiş, güdümlü demokrasiden vazgeçmek için yeterli sebep değil midir?

Son olarak, güdümlü demokrasinin kumanda ekonomisi uygulamasının gerisinde bulunan, onu koruyan başlıca etkeni teşkil ettiğini kaydedeyim. Gelecek bölümde, kumanda ekonomisinin doğuşu ile güdümlü demokrasinin ilişkileri üzerinde duracağım.

Kumanda Ekonomisi

Türkiye'de kumanda ekonomisinin yerleşmesine yol açan başlıca olay, 1930'lu yıl-

larda dünya iktisadi buhranının Türk ekonomisi üzerindeki ters etkilerini gidermek ve teknolojide zayıf kalmış özel sektörün, ekonomiyi hareketlendirmek gücünü tamamlamak teşebbüsü oldu. Bu maksatla, Atatürk, başta sanayide olmak üzere, Anadolu'da birkaç büyük devlet teşebbüsü kurdu. Düşüncesi, özel teşebbüs sistemini değiştirmek ve sosyalist bir ekonomiyi kurmak değildi. Devletçiliğin geçici olmasını ve zamanı gelince, devlet teşebbüslerinin halka satılmasını istiyordu, çünkü halkımızın teşebbüs potansiyeline güveniyordu. Fakat, devletçiliği kurmak, ekonomizin belli başlı sahalarında kapsamlı devlet müdahalelerinin yapılmasını gerektirdi. Böylece, dış ticaret ve dış ekonomik ilişkilerde, himayeye dayalı ve döviz kontrolünü getiren bir sistem kuruldu. Ayrıca, para ve kredide, finans akımları üzerinde, hükümetin etkili olması istendi. Tarımda başlıca mahsullerin köylüden satın alınmasını ve muayyen fiyatlarda halka dağıtılmasını sağlayan ofisler meydana getirildiği gibi, devlet endüstrisinin döner sermaye ihtiyaçları için tercihli bir kredi mekanizması kuruldu. İkinci Dünya Harbi ve Halk Partisi'nin 1950'ye kadar süren iktidarı boyunca, kumanda ekonomisi devam ettiği gibi, devlet sektörü, gerekmeyen bazı sahalarda (perakende ticaret gibi) genişletildi. Ancak çok partili demokrasiye müsaade edilip 1945-50 arasında fikir ve söz özgürlüğü tesis edildiğinde, devlet teşebbüslerinde baş gösteren verimsiz idare ve haksız rekabet olayları kamuoyuna açıklanmaya ve böylece, iş dünyasında ve başlıca muhalefeti teşkil eden Demokrat Parti'de devletçiliğe tenkitler yöneltilmeye başlandı.

1930'da başlayıp 1946'ya kadar devam eden tek parti rejiminde, devletçiliğin sağladığı avantajların, mahsurlarından fazla olduğuna inanıldığı için, kumanda ekonomisi aleyhinde pek söz söylenmiyordu. Diğer yandan, uzun yıllardır süren tek parti rejiminin değişik baskılarından bunalan halk, genel olarak tek parti rejimine vaziyet alıyordu. 1950 yılındaki seçimde ezici zafer kazanan Demokrat Parti, prog-

ramında, devletçiliği tasfiye edeceğini, dış ticarete ve iç piyasada kumanda ekonomisini kaldıracığını ve ekonomiye artık müdahale etmeyeceğini vaatmişti. Demokrat Parti iktidarının ilk üç yılında ekonomi hızla büyürken, liberalleşme yolunda mahdut adımlar atıldı, fakat devlet sektörüne dokunulmadı. Ancak 1953 sonunda, ekonomi kötüye gidince, hükümet, kamu enfastrüktür yatırımlarını genişletti ve Anadolu'da, çimento ve şeker dallarında, devlet teşebbüsleri kurmaya başladı. İki sene sonra, ekonomide enflasyon hızlanınca, Demokrat Parti, getirdiği Milli Koruma Kanunu ile, piyasalara müdahale ederek, bir çok maddede Alman markı fiyatlarını tespit etmeye kalkıştı.

İktisatta bu tersine dönüşün sebepleri ne idi? İktidara gelinceye kadar, kumanda ekonomisine karşı çıkan Demokrat Parti, nasıl oldu da devletçiliği ve müdahaleye geri dönmüştü?

Değişik yorumlar ileri sürülebilir. Kendi kanaatim, bizde politikanın ya hep ya hiç şeklinde oynanmasının, Menderes'i harekete geçirmiş olduğudur. Diğer bir deyişle, Menderes politik bir mücadeleyi her ne pahasına olursa olsun, kazanmaya karar vermişti. Bu safhada, kumanda ekonomisinin maziden kalan araçları emrinde idi. Bunları kullanarak ekonomide 1950'lerde başlamış olan büyümeyi, devam ettirebileceğini ve politik mücadeleyi kazanacağını ummuştu. Karşılaşacağı iki problem vardı: 1. iç piyasa dengesi 2. Dış ilişkiler dengesi. Hızlanan enflasyon, iç piyasayı alt üst etmiş mal yoklukları yaygınlaşmıştı. Kötüye gidişe rağmen, siyasi gücü sayesinde, seçimi kazanma şansına güveniyordu. Ancak, dış ilişkilerde daha erken duvara çarpabilirdi, çünkü ülkenin ihracatı gittikçe azalırken, ithalat asgari seviyeye düşürülmüş, dış alemden kredi kaynakları kurumuş, eski borçları karşılayamaz olmuştu. Nitekim, 1957 yılında, bu duvara çarparak, NATO'ya ve Para Fonu (IMF)'na başvurmak zorunda kalınca, kumanda ekonomisinde kullanmak istediği araçlarda, dışarıdan konan tahditlere boyun eğmek zo-

runda kaldı.

Güdümlü demokrasi ile kumanda ekonomisi arasındaki bağlantıyı açıklayan birinci örnek; Demokrat Parti'nin 1950-1960 arasındaki tecrübesidir. Menderes, o tarihte, partisine hakim siyasi lider olarak istediği politikaları uygulamak durumunda bulunuyordu. Böylece esas siyasetinden saparak, kumanda ekonomisine geçmekte serbest idi. Kumanda ekonomisinden sağlayacağı yetki ve avantajları, rey için veya partizanları memnun etmek için kullanabilirdi. **Maalesef tahmin edemediği nokta**, kumanda ekonomisinin sonsuz olarak işletilemeyeceği idi.

27 Mayıs'ta ordu müdahalesinden sonra sivil hayata dönülmeden, Millî Birlik Komitesi, politikada ve ekonomide istikrar sağlamak ve siyasi partileri disipline almak için, bir yandan hazırladığı planlar emredici olan ve devlet organı sayılan bir Planlama Teşkilatı kurmuş, diğer yandan Atatürk'ün mirası olarak kabul edilen devletçiliğin, karma ekonomi çerçevesi içinde devam ettirilmesini öngörmüştü. Karma ekonomide, kamu sektörü ile özel sektörün, eşit şartlar altında, piyasaya uymaları istenmiş, böylece devletçiliğin yol açtığı zarar yükünün artık söz konusu olmayacağı tahmin edilmişti.

Karma ekonomi ve plan düzenlenmesinin, iktisadi istikrar üzerindeki etkileri uzun sürmedi. AP'nin iktidarda bulunduğu ilk yıllarda, Başbakan Demirel, ihtiyatlı hareket ettiğinden ekonomide dengeler az çok muhafaza edildi. Aslında, AP içinde parti lideri, güdümlü demokrasi uygulamasına devam ediyordu. 1960'ların sonunda, devlet harcamalarında hızlı yükseliş dolayısıyla, 1970 yıllarında devalüasyona gitmek zorunluluğu doğmuştu. Ordunun 1971'de Demirel'i iktidardan uzaklaştırılması kararının gerisinde, devalüasyon bulunduğu gibi, Plan'da emredilen toprak reformunun gerçekleştirilmemesi hususu da vardı.

İstikrarsız koalisyonlar dönemi olan 1970-1980 arasında, çıkış ve inişler yaşandı.

1971-1975 arasında ödemeler dengesindeki hissedilir düzelme ve özel sektörün hamleleri neticesinde kumanda ekonomisinin devam eden baskısına rağmen, ekonomik büyüme tatmin edici oldu. Ancak, 1975-1980 döneminde, karma ekonominin kaideleri bütünü kenara atıldığından ve plan disiplinlerinden çıkıldığından, ipin ucu yeniden kaçırıldı. Ekonominin, hem iç hem dış dengeleri yeniden alt üst olunca çare olarak yine kumanda ekonomisi tedbirleri şiddetlendirildi. Ancak, 1979 Ekim'inde yapılan ara seçimlerde uğradığı hezimetten sonra, Halk Partisi lideri Bülent Ecevit, başbakanlıktan istifa etti ve hükümeti AP lideri Demirel kurdu. Durumu kurtarmak için yoğun bir parasal stabilizasyon programını uygulamak ve Para Fonu'nun desteğini sağlamak gerekiyordu. Para Fonu ise destek sağlamak için kumanda ekonomisinin gevşetilmesinde ısrar ediyordu. Çok güç ve nazik olan stabilizasyon görevini yerine getirmek üzere, eski Planlama Müsteşarı Turgut Özal seçildi.

Eylül 1980 tarihinde vuku bulan ordu müdahalesinin gerisinde hem politik hem ekonomik sebepler vardı. Politika sahasında, bir yandan aşırı sol ve aşırı sağ terörist örgütlerin hareketleri ülkede huzuru yok etmişti. Diğer yandan Adalet Partisi ile Halk Partisi liderleri birbirleriyle inatlaşarak, politika sürecini ve cumhurbaşkanı seçimini çıkmaza sürüklemişlerdi. Ordunun müdahalesi politika hayatını temizlemeye ve düzeltmeye yönelik olduğundan, mevcut siyasi partiler kapatılmış, liderleri siyasi hayattan uzaklaştırılmış ve yeni liderlerle yeni partiler kurularak farklı bir ortama varılmak istenmişti.

1980 Müdahalesi, politikacıların daha sorumlu ve daha dinamik davranmalarına yol açmadı. Ancak, bu müdahale, ekonomi alanında hiç beklenmeyen müspet bir reforma sebep oldu. Şöyle ki, askerler tarafından desteklenmemekle beraber, 1984 seçimlerini, kurduğu Anavatan Partisi başında kazanan Turgut Özal, liberalizm istikametinde başlattığı reformları genişleterek elli yıldır eski politikacıların do-

kunamadığı kumanda ekonomisini aldığı kararlarla temelden sarstı ve geri gidiş yolunu kapadı. Politika dışından gelen Özal, bu hizmeti yapmasaydı, güdümlü demokrasinin politikacıları kendiliklerinden bu cesareti bulamazlardı. Öyle anlaşılıyor ki, kısırlanmış ekonomiyi harekete geçirmek için bir itişe ihtiyaç vardı.

Özal'ın kaldırdığı temeller şunlardı:

1. Mevduat karşılığında bankaların ödedikleri ve açtıkları kredi karşılığında tahsil ettikleri faiz haddi, öteden beri devlet tarafından tespit edilirdi. Bundan böyle faiz hududunun seviyesi tasarruf edenlerin davranışı ile para talep edenlerin tercihlerine, yani piyasaya bırakılıyordu.

2. Türkiye'den dış aleme yapılan ödemelerle, dış alemin Türkiye'ye yaptığı ödemelerde, Türk lirasının birim fiyatı (yani kambiyo haddi) eskiden devlet tarafından tespit edilirken, bundan böyle piyasaya yani Türk parasını serbestçe arz edenlerle talep edenlerin kararlarına bırakıldı. Böylece uzun yıllardır kapalı kalmış Türk ekonomisine nefes alma imkanı sağlandı.

3. Kambiyo haddinin piyasaya bırakılması üzerine, Türkiye dışına para transferleri ile dış alemden Türkiye'ye para transferlerine izin verilerek yeni bir pencere açıldı. Buna ilaveten, Türk bankalarında Türkler'in yabancı döviz cinsinden hesap açmalarına müsaade edildi. Bu açılmalar, o zamana kadar, politikacılar ile bürokratların, lafından bile ürktükleri konulardı.

4. İster kıymet ister miktar kıstasına göre, dış ticaret üzerindeki tahditler kaldırıldı ve gümrük vergileri fevkalade azaltıldı. Avrupa ile imzalanan son Gümrük Birliği anlaşması ile birkaç istisna ile tahditler ve vergiler büsbütün kaldırılmıştır.

Turgut Özal'ın kısa bir müddet zarfında, kumanda ekonomisinin yukarıda saydık-

ğın temel direklerini kaldırabilmiş olması, bu işleri havsalarına sığdıramayan birçok uzman ve bürokratların ağır tenkitleriyle karşılandı. Bu kişiler, felaket haberini yayarak, Türk sermayesinin dışarıya uçacağını ve Türk ekonomisinin çökeceğini bildirdiler. Oysa, böyle bir felaket gerçekleşmediği gibi, yukarıdaki kararlar Türk ekonomisinde mevcut potansiyelin yeşermesine yol açmıştır.

Bu cesur adımları atan ve diğer parti liderlerinin şu veya bu sebeplerle ellerinde tutmak istedikleri yetkileri piyasalara terk eden adam, sosyal bilimci değil mühendis olarak yetişmişti. Kumanda ekonomisini yıkmaya çalışırken motivasyonları ne idi? Bence, güdümlü demokrasinin dar hesaplarından uzaklaşarak kumanda yetkilerini terk ederek ekonomide başarının başka yoldan geçtiğini anlamıştı. Ekonomide teşebbüs potansiyelini uyandıranın kumanda ekonomisi içinde bürokratik kararlardan değil, gayrişahsi kuvvetlerin etkisi altında verilen kararlardan geçtiğini görmüştü. Galiba, Turgut Özal'ın vizyon kudretinden bahsederken olması gereken nokta budur. Hatta, kumanda ekonomisini yıkarken, vizyonun daha öteye gitmiş olması, gerçek demokrasiyi sağlamaya uzanmış olması mümkündür. Çünkü kumanda ekonomisini kaldırmakla, güdümlü demokraside keyfi, şahsi kararlar vermek isteyen liderlerin sahası bu şekilde daraltılmış, verdikleri kararların geri tepmelerine yol açılmış olacaktır.

Ne yazık ki, Özal, kumanda ekonomisini tamamen yıkmadan iktidarı bırakmak zorunda kaldı. Yukarıda değinilen işlerden gayri, güdümlü demokrasiyle kumanda ekonomisinin vesayetinden kurtulmanın tamamlanması için özelleştirmenin büyük ölçüde gerçekleştirilmesi, banka sisteminde kontrolün sağlanması ve küçük devlet bankasının özelleştirilmesi, borsalarda güven sağlanması gibi çok zor işlerin yapılması gerekiyordu. Oysa, tüm çalışmalarında altında kaldığı yük ve bürokratlar, hukukçular ve ideologlar ile yaptığı mücadelenin ağırlığı, Özal'ın sıhhati üzerinde

menfi etkiler yapmıştı. Başbakanlığının son bir iki yılında harcama politikasında ipleri gevşetmiş olmasının izahı da burada bulunabilir.

Özal sahneden çekildikten sonra, saha yine güdümlü demokrasi geleneği içinde yetişmiş politikacılara kalmış görünüyor. Öyle ki planlamada ülke ile ilgili ciddi meseleler yerine şahsiyet ile uğraşma eğilimleri yine ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, kumanda heveslerini tatmin etmek için değişik fırsatların yeniden kullandığı görülüyor. Böylece, nispeten serbestleşmiş ortamda, faiz hadlerini ve kambiyo kurlarını etkilemek eğilimleri başladığı gibi, Nisan 1994'te para ve krediye talihsiz müdahaleler neticesinde, bankacılık sisteminin tümüne devlet garantisini sağlamak mecburiyeti hasıl oldu. Bedelsiz ithalat sistemini yeniden uygulamaya koyma teşebbüsü ekonomiye kumanda heveslerinin ve eğilimlerinin devam ettiğini gösteriyor. Bu durumda, içinde yaşadığımız ortam ne tam kumanda ekonomisi ne de demokrasidir. Daha ziyade, bütün belirsizlikleri ile bunu yarı kumanda ekonomisi ve yarı demokrasi ortamı olarak tarif edebiliriz.

Ne var ki, siyasette tutunabilecek bazı noktalar kalmıştır. Elli yıllık demokrasi tecrübemizin müspet izlerini taşıyan politikacılar mevcuttur. Baskılara ve cazibelere dayanma kudreti kaldıkça ümit kaybolmaz. Diğer bir emniyet kaynağı, Özal'ın ekonomide yaymış olduğu reformları geri çevirmeye kimsenin gücünün yetmeyeceği hususunun anlaşılmasıdır. Buna teşebbüs eden, hareketinin geri teptiğini göreceği gibi, toplumun tepkisi karşısında geri çekilmek zorunda kalacaktır.

Sonuç

Sunduğumuz yazıda, elli yıllık demokrasi ve ekonomi tecrübelerimizi gözden geçirdim. Bugün ülkemizin vardığı nokta parlak değildir. Karşılaştığımız iç ve dış politikameselelerine ilaveten, demokrasimiz iyi işleme-mektedir ve ekonomimiz büyük belirsizlikler

içindedir. Geriye bakıldığında Türkiye'nin değiştiği ve geliştiği muhakkak olmakla beraber, ülkenin siyasi ve iktisadi sahalarda çok daha büyük mesafeler katetmiş olması gerekirdi şeklindeki izlenim ağır basmaktadır. Bu bakımdan, elli yıldır, hatta yetmiş yıldır bazı önemli yanlışlar yaptığımız ortaya çıkıyor. Geniş çaplı genel bir muhasebe yapmamız ve meseleleri, mümkün olduğu kadar açık tartışmamız gereği vardır. Hiç kimse hakikatin tekeline sahip değildir. Görüşlerimizi ifade ederken ve teşhisimizi yaparken hoşgörülü olmak ve değişik düşünceleri dinlemek şart olmakla beraber, bu gibi davranış bize hâlâ güç geliyor. Alışkanlığımız ve yetişme tarzımız, içimizdeki önyargılardan uzak kalarak başkalarını dinlemek ve anlamaya çalışmaktan bizi alıkoyuyor.

Aşağıda, bu yazımızdaki belli başlı görüş ve tezleri kısaca özetliyorum: Ellialtmış yıldır büyük hevesle bağlandığımız ve gurur duyduğumuz çok partili demokrasi anlayışında ve uygulamasında Batı kıstaslarından önemli sapmalar oldu. Bunların, birinci meselemizi teşkil ettiği düşüncesindeyim. Evvela, muayyen tarihlerde, ülke çapında, hilesiz seçimler yaptık. Bunlar demokrasinin önemli bir parçasıdır. Ancak, bununla her şey bitmez. Hâlâ seçim ve parti mücadelesine bir ölüm kalım kavgası şeklinde yaklaşıyoruz ve demokrasiye iştirakin seçimle başladığını ve bittiğini düşünüyoruz Oysa, Batıda demokrasiye vatandaşlar devamlı ilgi ve iştirak gösterirler. İktidarın kazanması ve muhalefetin kaybetmesi ile demokratik uğraş son bulmaz.

Bu pasif demokrasi anlayışı, Türkiye'de "güdümlü" demokrasiye ve parti liderlerinin egemenliklerine yol açıyor. Parti liderlerinin politika ve program üzerinde egemen olmaları, hem halk ve aydınlarımızın pasif davranışlarından, hem parti liderlerinin tek başına olaylara ve politikaya hakim olmak istemesinden kaynaklanıyor.

Böylece, politik kararlar çoğunlukla keyfi

ve şahsi veriliyor. Parti mensuplarının ve tarafsız kişilerin süzgecinden geçmiyor. Netice, programda 180 derecelik dönüşler, yanlış kararlar ve belirsizlikler meydana geliyor.

Yazıda üzerinde durduğum demokrasi biçiminin, Türkiye'ye kumanda ekonomisini yerleştirdiğini ileri sürdüm. Parti liderleri, kumanda ekonomisini, canları istediği gibi, ekonomiye müdahale olanağını kendilerine verdiği için benimsemişlerdi. Liderler, kumanda ekonomisinin bölgelere göre rey toplamak, kamuoyunu şu veya bu şekilde sevindirmek, partizanlara görev veya menfaat dağıtmak sağlamak gibi avantajları sağlamasından memnun kalmışlardır. Oysa, yetmiş yıllık tecrübemiz, kumanda ekonomisinin sağladığı avantajların kısa vadeli olduğunu göstermiştir. Bir müddet sonra, liderlerin yetkileri aşırı ve keyfi bir şekilde kullanınca büyük problemler doğmuş ve parti liderleri eninde sonunda problemlerin içinde boğulmuşlardır. Fakat, bu yıkımlardan ders alınmamış, ortam durulduktan sonra, liderler, kumanda ekonomisini tekrar kullanmaktan geri kalmamışlardır.

Böylece, yazımın ana tezi çok partili demokrasi döneminde, güdümlü demokrasi ile kumanda ekonomisinin birbirlerini karşılıklı olarak besleyip kuvvetlendirdikleridir. Söz konusu etkileşim, demokrasi ve ekonomi üzerinde menfi tesir yapmıştır. Açık ve çok sesli demokrasi ortamı meydana gelmemiş; ekonomi, sert bir ceketin içinde nefes alamamış, iktisadi devlet teşekküllerinin çığ gibi artan zararları bütçeye ve para politikasına yük olmaya devam etmiştir. Bu menfi etkilerden bahsederken kastım, ekonomik büyümenin durmuş olduğunu söylemek değil, fakat vuku bulmuş büyümenin potansiyelimizin çok altında kaldığına işaret etmektedir. **Şayet, güdümlü ekonomi liberalleşse idi, büyüme, kaydedilenin çok üstünde olacak, Malezya, Tayland ve Singapur'un 1970-1990 arasında kaydettikleri yıllık %8-9 hadlerini bulacaktı.**

O halde, önümüzdeki problemler neler-

dir ve bunların çözümüne nasıl gidilir?

Önümüzde iki başlıca problem olduğu görünüyor. Güdümlü demokrasinin aşılması bir yandan, seçmen tabanının, yani parti üyesi olan veya seçimde oy veren kütlenin değişmesine bağlı görünüyor. Diğer yandan tavanda partilerde lider egemenliğini çözmek için yetkili kurullar ile lider arasında yakın ilişkiler kurulmasını, milletvekillerinde seçmene karşı sorumluluğunu arttırmak üzere mevzuatta değişiklik yapılmasını gerekli kılıyor. Davranışların değişmesi elbette uzun vadeli bir meseledir. Seçim kanunu ve partiler kanununda değişiklikler yapılması ise, parlamentoda bu konuda bir cereyanın doğmasını gerektirmektedir. Bunların ötesinde, kamuoyunda, demokrasimizde başlıca aksamanın parti liderlerinin egemenliğinden kaynaklandığı kanaati yerleştirilmelidir. Ekonomi sahasına gelince, baş mesele, kumanda ekonomisi araçlarının kaldırılması ve bu yolda siyasi tutkuların son bulmasıdır.

Kumanda ekonomisinin bazı önemli temelleri Turgut Özal tarafından ortadan kaldırıldı. Mevcut iktidarlar, bugünkü iktisadi ve mali buhranı çözmek iddiasıyla kaldırılan araçları geri getirmeye kalkıştırlarsa, bu tür girişimlerin kamuoyunun tepkisiyle durdurulabilecek olması müspet bir noktadır. Ancak, kumanda ekonomisinin henüz kaldırılmamış, önemli temelleri duruyor. Bunların başında özelleştirme problemi geliyor. Üretime devam eden devlet iktisadi teşekkülleri, idaresizlik, israf ve verimsiz kaynak kullanımı dolayısıyla, ekonomide yanlış kaynak kullanımı uygulamasını sürdürüyorlar. Neticede, cari zararların ve diğer finansman ihtiyaçlarının bütçe dışı finans kuruluşları tarafından karşılanması zarureti devam ediyor. Bu ise, ekonomi ve özel sektör için faiz yükü ve kaynak yokluğu şeklinde tahammül edilmez bir durum yaratıyor.

Dolayısıyla, söz konusu yükün kaldırılması kumanda ekonomisinden kalan bakiyenin silinmesine bağlıdır. Uzun yıllardan beri özelleştirmenin karşısında duranlar ve bunu

Özal zamanında başarı ile engellemiş olanlar bugünlerde seslerini kısmışa benziyorlar. Böylece, bürokratların, ideoloji aşıklarının ve sendikacıların prensip muhalefeti azalmışa benziyor. Daha bir kaç ay evvel, özelleştirme koya muhalefeti olan Refah lideri Erbakan'ın bugün özelleştirme koya taraftarı kesildiğini düşünecek olursak bu sahada katedilmiş mesafeyi anlarız.

Ancak özelleştirme; teknik bilgi, güven ve finansman desteği isteyen çok nazik bir konudur. İçerde ve dışarda güvenini yitirmiş olan

bugünkü iktidarın bu işin altından kalkacağını zannetmiyorum. Operasyonun başarısı için, bir yandan kamuoyunun ve meclisin güvenine sahip olan ve diğer yandan milletlerarası finans muhitinin ve Batının desteğine sahip olan bir hükümete ihtiyaç vardır. Söz konusu olan operasyon beraberinde, ister istemez kemerlerin sıkılmasını getirecektir. Bunun lüzumunu halka izah edebilen ve kemer sıkma şokundan en fazla etkilenecek sosyal grupları bir ölçüde koruyacak tedbirleri alabilen bir hükümetin başarılı olacağı kanaatindeyim.